

Тарас Сидор

аспірант кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

Назарій Паньків

студент гр. ФПФМ-21,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БЮДЖЕТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

В умовах перманентного дефіциту фінансових ресурсів в Україні виникає проблема щодо фінансового забезпечення фінансування соціальної сфери, що передбачає необхідність пошуку інших джерел фінансування, та «...потребує нових підходів до здійснення перетворень, забезпечення яких дасть змогу вирішити проблему нестачі бюджетних ресурсів» [3]. Адже основним джерелом фінансового забезпечення соціальної сфери є бюджетні кошти.

Організаційна складова бюджетного забезпечення соціальної сфери є ключовим елементом, який впливає на ефективність використання бюджетних ресурсів та забезпечення якості соціальних послуг.

Розглянемо кілька важливих аспектів, які можна включити до її опису:

1. Структура управління бюджетами різного рівня включає рівні управління та взаємодію між головними розпорядниками коштів при виконанні бюджету за програмно-цільовим методом (ПЦМ). До рівнів управління включено: центральний, регіональний та місцевий рівні. Кожен з них має свої функції та відповідальність за використання фінансових ресурсів в межах реалізації соціальних програм. При цьому важливим аспектом є забезпечення координації функцій між різними органами влади, які формують та реалізують соціальну політику.

2. Процес планування бюджету передбачає проведення аналізу потреб громадян у соціальних послугах різного спрямування. Доцільним при цьому є проведення досліджень для визначення реальних потреб населення у соціальних послугах. До даного етапу планування слід віднести бюджетування на основі результатів, тобто зосередження на результатах та ефективності бюджетних програм, що дозволяє раціонально розподіляти фінансові ресурси.

3. Моніторинг та оцінка ефективності здійснення витрат передбачає проведення контрольних заходів з метою запобігання зловживанням і неефективності використання бюджетних коштів, а також збір даних про результати реалізованих соціальних програм для корекції стратегії бюджетного фінансування та вдосконалення надання соціальних послуг.

4. Прозорість та підзвітність має на меті організацію відкритої інформації, тобто забезпечення доступу громадськості до інформації про бюджет і його використання, що сприяє підвищенню довіри до державних установ. Доречним є залучення громадськості до формування проектів соціального розвитку та

соціальних програм, включення представників громадськості в процеси планування та моніторингу бюджетних видатків.

5. Партнерство з приватним сектором має на меті активне використання моделі державно-приватного партнерства (ДПП), що передбачає активну співпрацю органів влади з приватними компаніями та неурядовими організаціями для забезпечення надання соціальних послуг, що сприятиме їх якості та доступності.

6. Неабияке значення при формуванні організаційної складової бюджетного забезпечення соціальної сфери має підготовка кадрів через навчання фахівців. Тобто спрямування бюджетних інвестицій в підготовку працівників соціальної сфери для підвищення їх кваліфікації та ефективності роботи з бюджетними коштами.

Організаційна складова бюджетного забезпечення соціальної сфери має забезпечити системний підхід до управління ресурсами. Це дозволить не тільки підвищити ефективність витрат, але й забезпечити якість та доступність соціальних послуг для населення. Сучасні виклики вимагають адаптації організаційних процесів до нових умов, тому важливо постійно вдосконалювати існуючі механізми управління.

Наступною складовою бюджетного фінансування соціальної сфери є бюджетне фінансування, яке виступає важливим елементом державної політики, що забезпечує реалізацію соціальних програм та підтримку населення. Бюджетне фінансування – це процес виділення бюджетних коштів для покриття витрат на соціальні послуги, такі як освіта, охорона здоров'я, соціальний захист та культура. Соціальна сфера включає всі послуги, які сприяють добробуту громадян і розвитку суспільства, забезпечуючи базові потреби громадян. Основними джерелами бюджетного фінансування є кошти державного та місцевих бюджетів. Кошти місцевих бюджетів спрямовані на доповнення державних соціальних програм.

Основними напрямками використання коштів на соціальну сферу є:

- освіта, через фінансування навчальних закладів різного виду (шкіл, університетів та інше), програм професійної підготовки та інноваційних освітніх проектів;
- охорона здоров'я, інвестиції в медичні заклади, програми профілактики захворювань, доступ до медикаментів та медичних послуг;
- соціальний захист населення шляхом проведення виплат із соціальної допомоги, пенсій, субсидій, програм підтримки вразливих груп населення;
- фізична культура і спорт, для підтримки культурних ініціатив, розвитку інфраструктури для спорту та дозвілля.

Базовими проблемами та викликами сьогодення у бюджетному фінансуванні соціальної сфери є недостатність коштів, що часто призводить до зниження якості надання послуг населенню. Негативним аспектом також виступає неефективність розподілу цих коштів, що потребує вдосконалення механізмів державного фінансового контролю та обґрунтованої методики визначення ефективності використання цих коштів.

Зміни у демографічній ситуації: Зростання числа пенсіонерів, збільшення потреб у соціальному захисті вимагають адаптації бюджетних видатків.

З метою оптимізації бюджетних витрат у соціальній сфері необхідно проводити аналіз і переоцінку діючих державних соціальних програм в частині виявлення неефективних витрат. Важливим є забезпечення відкритості у використанні бюджетних коштів, залучення громадськості до контролю за цими витратами. Доцільним може бути також диверсифікація джерел фінансування соціальної сфери, розгляд можливостей співпраці з приватним сектором та міжнародними організаціями для залучення додаткових коштів.

Бюджетне фінансування соціальної сфери є критично важливим для забезпечення добробуту населення та розвитку суспільства в цілому. Для підвищення його ефективності необхідно впроваджувати нові підходи до планування, розподілу та контролю за використанням бюджетних коштів. Це дозволить краще відповідати на виклики, що постають перед соціальною сферою, та забезпечити якісні послуги для громадян.

На протязі останніх років до початку війни в Україні мережа бюджетних установ створювалася без урахування тенденцій щодо зміни чисельності та потреб населення, що не відповідає міжнародному досвіду фінансового забезпечення соціально-культурної сфери. Зазначене обумовлює неприйнятну структуру видатків на фінансування цих установ. Наприклад, «в Україні на одного вчителя припадає близько 9 учнів, тоді як у Франції це число становить 19, у Німеччині – 18, у Нідерландах – майже 16, а навіть у нових членах Європейського Союзу, таких як Польща і Словаччина, вже 16–17 учнів на одного вчителя» [2].

На сьогоднішній день в Україні продовжується освітня реформа, базована на ефективній оптимізації усієї мережі навчальних закладів. Даний процес передбачає не лише ліквідацію малокомплектних шкіл, але й формування нових або відновлення роботи попередніх дошкільних навчальних закладів відповідно до запитів суспільства. При умові скорочення кількості малокомплектних шкіл та вдалій організації транспортування до навчальних закладів учнів цю оптимізацію можна оцінити доволі позитивно. Практичний досвід вказує на те, що у малокомплектних школах витрати на підготовку одного учня у 2-3 рази перевищує середні значення, а якість навчального процесу не є високою. Такі школи мають недостатню матеріально-технічну базу, комплектацію класів не лише за чисельністю учні, а й вчителів, які часто викладають кілька предметів одночасно. Відтак, процес оптимізації навчальних закладів дозволяє учням отримати більш якісну освіту, а органам місцевого самоврядування зекономити бюджетні кошти.

Досить дискусійним питанням в умовах сьогодення є «...оптимізація медичних закладів у рамках реформування системи охорони здоров'я, серед потенційних ризиків якої небезпідставно називають тотальне ненадання допомоги мешканцям сільської місцевості, різке зростання смертності» [1].

Зважаючи на те, що право на життя є найвищою соціальною цінністю, визначеною Конституцією України, а доступ до медичної допомоги формує

фундаментальне соціальне право громадянина країни, важливість зазначених аспектів є очевидною. Сьогодні є ряд неузгоджених правових аспектів, а також ряд важливих проблем у сфері охорони здоров'я, які потребують свого вирішення.

На рівні держави заплановано формування сукупності медичних закладів, які надаватимуть вторинну медичну допомогу у госпітальному окрузі. Даний комплекс медичних закладів має включати лікарняні заклади інтенсивного догляду, реабілітаційні лікарні, хоспіси та спеціалізовані медичні центри. Відтак, медична реформа передбачає «...ліквідацію багатопрофільних лікувальних закладів на низовому рівні (районних поліклінік, дільничних лікарень у сільських районах та ін.) і створення на їх основі центрів первинної медико-санітарної допомоги, до складу яких входитимуть амбулаторії сімейної медицини, фельдшерсько-акушерські та медичні пункти» [4]. В результаті медичної реформи заплановано скорочення мережі мало ефективних закладів, що обумовить скорочення чисельності медичного персоналу. Такий підхід дозволить зекономити бюджетні кошти та спрямувати їх на забезпечення матеріально-технічної бази установ вторинної медичної допомоги та підвищення оплати праці у медичній сфері. Проте незважаючи на ряд позитивних аспектів медичної реформи, вона має і ряд недоліків.

По-перше, в Україні інститут сімейного лікаря тільки починає розвивається, і пацієнти з недовірою ставляться до медичних послуг, які ними надаються. Окремими експертами зазначено, що система підготовки сімейних лікарів не є якісною: «багато з них мають обмежені знання і досвід, і часто функціонують як «диспетчери», що направляють пацієнтів до інших спеціалістів. Зазначене підтверджує стан справ у пілотних областях, де населення обминає амбулаторії сімейної медицини, звертаючись напямую до спеціалізованих медичних закладів» [1]. Іншим наслідком впровадження сімейної медицини може бути зростання неофіційної плати за отриману послугу;

– по-друге, доцільно врахувати, що скорочення кількості медичних закладів у сільських регіонах має супроводжуватись вирішенням проблеми з організації транспортного сполучення між центром госпітального округу та сільськими населеними пунктами. У програмному документі з медичної реформи не передбачено жодного механізму для забезпечення зростання парку автомобілів швидкої медичної допомоги. Зважаючи на те, що фізичний і моральний знос цих автомобілів досягає 70%, формування служби санітарної медичної авіації та встановлення норм відвідування пацієнта може мати тільки декларативний характер. Вітчизняна транспортна інфраструктура медичного спрямування є, практично, незадовільною, тому варто очікувати зростання випадків невчасного прибуття до пацієнта та відсутності потрібного медичного обладнання, що загрожує життям людей.

Відмінно від сфери охорони здоров'я і освіти, бюджетне фінансування закладів культури і мистецтва в Україні залишає бажати кращого. Фінансування цих закладів, яке базується на залишкових принципах планової

економіки, не відповідає сучасним вимогам і потребам суспільства. У другому розділі було зазначено неефективність функціонування культурної сфери, а також про невідповідність культурних продуктів інтересам громадян. Ключова проблема лежить в площині того, що в закладах культури немає стимулів для підвищення ефективності їхньої діяльності. Обсяг бюджетного фінансування цих установ не може здійснювати вплив на якість їхньої роботи, що призводить до стійкої стагнації. Таким чином, реформування культурної сфери стає важливим кроком до підвищення ефективності використання коштів на соціальні потреби.

На нашу думку, основною стратегією має стати приватизація значної частини установ культури з їх переведенням на бізнесову основу. Проте, цей процес потребує ретельного підходу, оскільки комерціалізація повинна стосуватися, в основному, міських закладів. В умовах села залишати бюджетне фінансування є критично важливим. Переведення сільських закладів і установ культури на комерційну основу призведе до їх фактичного закриття, залишаючи багато громад без доступу до культурних ресурсів.

Заклади культури виконують також важливу роль у сфері позашкільної освіти, надаючи можливість для розвитку талантів та інтересів дітей і молоді. Їх комерціалізація може призвести до скорочення кількості гуртків та студій, знижуючи доступність позашкільної освіти.

В Україні доволі важливими проблемами у системі надання соціальних допомог є переважання пасивних форм фінансової підтримки громадян, при цьому матеріальні виплати тільки зменшують наслідки бідності, проте не розв'язують її змістові причини. Хоча з 2021 року вже частково використовуються інструменти державної підтримки населення через впровадження безкоштовної перекваліфікації економічно активного населення, фінансування програми «Оселя», можливість відкриття власного бізнесу, що є досить позитивним моментом та суттєвою підтримкою для громадян у період воєнного стану, особливо для ВПО та релокації бізнесу з окупованих територій.

Значну частку серед видатків державного та місцевих бюджетів, спрямованих на соціальний захист населення, становлять видатки на соціальні пільги, а саме: компенсації за пільговий проїзд для певних категорій громадян, пільги на оплату ЖКП, послуг зв'язку та ін. Поряд з тим, ефективність наданих пільг не є високою, про що часто наголошують як науковці, так і практики. Значна кількість соціальних компенсацій спрямована не завжди на найбільш вразливе населення, а часто на тих, хто має середній або високий рівень доходів, що не відповідає принципу соціальної справедливості. За словами практиків, «...наша система не забезпечує адресної допомоги, а через це – якості соціальних послуг саме тим, хто її потребує, ...10% найбільш вразливих громадян країни отримують 2% соціальних пільг, тоді як 10% найзаможніших – 22% соціальних пільг, або в 10 разів більше» [5]. Таким чином, необхідність вдосконалення системи надання соціальних пільг в сучасних умовах є одним із провідних завдань державної соціальної політики, спрямованої на трансформацію системи соціального захисту населення та раціональне і цільове використання бюджетних коштів.

Сьогодні в Україні право на отримання пільг мають «...понад 19,5 млн. осіб, або 42% населення країни, а орієнтовний обсяг коштів, необхідних для їх повного фінансування на декларованому рівні мав би становити більше 500 млрд. грн., що в разі перевищує обсяги ресурсів бюджетної системи» [7]. Найбільш чисельними є пільги щодо «...пільгового проїзду на громадському транспорті – право на нього надане більше 10,5 млн пенсіонерів, що становить 80,8% загальної чисельності осіб, які мають право на пільги за соціальною ознакою» [6]. Відтак, соціальні пільги практично втратили своє первинне призначення щодо забезпечення соціальної справедливості для громадян. Тому, на нашу думку, доречним стане повне скасування пільг і їх заміна відповідними компенсаційними виплатами на зразок підвищення рівня заробітної плати, розміру соціальних і пенсійних виплат. Зазначене дозволить покращити порядок надання пільг, зростання їх адресності та поступову монетизацію. Саме тому необхідним є визначення основних стратегічних пріоритетів бюджетного забезпечення соціальної сфери, зокрема в частині надання соціальних допомог і послуг населенню, до яких слід віднести:

- відповідність «...рівня і якості життя населення у відповідність до європейських стандартів, створення умов для розширення середнього класу та вирішення проблеми бідності;
- зниження соціальної та майнової диференціації населення до масштабів, які не становлять загрози соціальній безпеці;
- посилення адресності і результативності соціального захисту населення;
- реформування системи охорони здоров'я з метою підвищення якості і доступності медичного обслуговування і, на основі цього, покращення основних характеристик здоров'я населення;
- забезпечення всебічного розвитку сфер освіти і культури, підвищення кількісних та якісних характеристик суспільних благ, які ними надаються» [7].

У контексті проведення реформ у сфері соціального забезпечення, важливим завданням є підвищення ефективності використання коштів державного та місцевих бюджетів. Для досягнення цієї мети необхідно вдосконалити практику фінансування послуг соціальної сфери, зокрема зосередити увагу на кількох ключових аспектах.

По-перше, важливо оптимізувати організаційно-управлінські процеси надання суспільних послуг. Це включає не лише перегляд мережі та штатного складу соціальних закладів, а й створення чіткої структури розмежування функцій між замовниками і виконавцями послуг. Демократизація управління видатками, залучення громадських інститутів до прийняття фінансових рішень можуть суттєво підвищити прозорість та підзвітність у використанні бюджетних коштів.

По-друге, необхідно реформувати механізм фінансування, перейшовши від традиційного підходу, що базується на фіксованому фінансуванні закладів, до моделей, які враховують результати їхньої роботи. Це може включати

запровадження нових схем оплати праці, що стимулюють ефективність та якість наданих послуг.

По-третє, розроблення порядку оцінювання ефективності використання бюджетних коштів є критично важливим. Це дозволить не лише вимірювати результативність витрат, але й коригувати політику фінансування, орієнтуючи її на задоволення актуальних суспільних потреб. Такий системний підхід до реформування соціальної сфери створить умови для більш ефективного використання ресурсів і забезпечить якісніше обслуговування громадян.

Список використаних джерел:

1. Карпишин Н. І., Сидор І. П. Фінансування медичних послуг: досвід зарубіжних країн і України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. № 8. С. 9-14.
2. Коваль С. Л., Сидор І. П. Моніторинг видатків бюджету м. Тернополя на соціально-культурні цілі. *Інфраструктура ринку*. 2019. Випуск 34. С. 275-283.
3. Коваль С. Л., Сидор І. П. Роль місцевих бюджетів у забезпеченні соціально-економічного розвитку територіальної громади в умовах війни та у післявоєнний період. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 6. С. 96–102. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/3267>
4. Сидор І. П. Бюджетна політика у функціонуванні соціальної сфери: проблеми визначення ефективності. *Світ фінансів*. 2016. Випуск 3. С. 7-17.
5. Сидор І. П. Моніторинг планування видатків місцевих бюджетів: ключові аспекти удосконалення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. № 21. С. 85-89.
6. Стратегія розвитку фізичного виховання та спорту серед української молоді на період до 2025 року. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/gromadske-obgovorennya/2019/07/17/strategiya-rozvitku-fizich>
7. Яковенко Р. В. Якість життя та соціальна політика в концепції людського потенціалу. URL: [http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1](http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1)